

616-092
(0758)
П-20

ПАТОФІЗІОЛОГІЯ

ПІДРУЧНИК

За редакцією
М.Н. Зайка, Ю.В. Биця,
М.В. Кришталя

МЕДИЦИНА

WWW.MEDPUBLISH.COM.UA

544228

УДК 616-092(075.8)

ББК 52.5я73

П20

Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(лист № 1.4/18-Г-1816 від 24.10.2007)

Видано відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України
№ 502 від 22.06.2010 як національний підручник
для студентів вищих медичних навчальних закладів

Автори:

М.Н. Зайко, Ю.В. Биць, М.В. Кришталь, Г.М. Бутенко, В.А. Міхньов, В.О. Горбань, О.Г. Резніков, Л.Я. Данилова, І.І. Потоцька, Н.К. Сімеонова, О.І. Сукманський, Л.П. Заярна, Г.Г. Репецька, А.І. Гоженко, В.О. Костенко, А.В. Кубишкін, В.Є. Досенко, Л.О. Попова, В.Ф. Мислицький

Рецензенти:

О.О. Мойбенко — академік НАН України, доктор медичних наук, професор;
Ю.М. Колесник — заслужений діяч науки і техніки України, доктор медичних наук, професор кафедри патологічної фізіології Запорізького державного медичного університету;

М.С. Регеда — заслужений працівник освіти України, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри патологічної фізіології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

П20 **Патофізіологія : підручник / М.Н. Зайко, Ю.В. Биць, М.В. Кришталь та ін. ; за ред. М.Н. Зайко, Ю.В. Биць, М.В. Кришталя. — 6-е вид., переробл. і допов. — К. : ВСВ «Медицина», 2017. — 736 с. + 4 с. кольор. вкл.**

ISBN 978-617-505-548-9

Підручник підготовлений авторським колективом співробітників вищих медичних навчальних закладів та академічних науково-дослідницьких установ України, які є визнаними фахівцями з різних питань патофізіології, що дає підставу вважати цей базовий підручник національним.

У порівнянні з попередніми виданнями підручника суттєво перероблені такі глави: «Патогенна дія на організм факторів навколошнього середовища»; «Роль спадковості, конституції та вікових змін у патології»; «Порушення жирового обміну»; «Порушення кислотно-основного стану»; «Порушення водно-електролітного обміну»; «Запалення»; «Патологічна фізіологія імунітету»; «Алергія»; «Пухлини»; «Патологічна фізіологія нирок»; «Патологічна фізіологія травлення»; «Патологічна фізіологія ендокринної системи».

Для студентів вищих медичних навчальних закладів. Підручник може бути корисний для викладачів і лікарів усіх спеціальностей.

544228

УДК 616-092(075.8)
ББК 52.5я73

**«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО»
БІБЛІОТЕКА**

ISBN 978-617-505-548-9

© М.Н. Зайко, Ю.В. Биць, М.В. Кришталь, Г.М. Бутенко, В.А. Міхньов, В.О. Горбань, О.Г. Резніков, Л.Я. Данилова, І.І. Потоцька, Н.К. Сімеонова, О.І. Сукманський, Л.П. Заярна, Г.Г. Репецька, А.І. Гоженко, В.О. Костенко, А.В. Кубишкін, В.Є. Досенко, Л.О. Попова, В.Ф. Мислицький, 2008, 2017

© ВСВ «Медицина», оформлення, 2017

Зміст

Список скорочень	11
Передмова	14
Вступ (д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко)	15
Предмет і завдання патологічної фізіології	15
Зв'язок патологічної фізіології з іншими медичними науками, її значення для клінічних дисциплін	16
Експеримент як основний метод патологічної фізіології	17
Історичний нарис розвитку патологічної фізіології (д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко, д-р мед. наук, проф. Ю.В. Биць, д-р мед. наук, проф. В.Ф. Мислицький)	20
Частина перша	
ЗАГАЛЬНА НОЗОЛОГІЯ	
Глава I. ЗАГАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРО ХВОРОБИ (д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко) ...	28
Здоров'я	28
Хвороба	29
Принципи класифікації хвороб	31
Патологічна реакція, патологічний процес, патологічний стан	32
Типові патологічні процеси	33
Основні періоди (стадії) розвитку хвороби	33
Глава II. ВЧЕННЯ ПРО ЕТІОЛОГІЮ ТА ПАТОГЕНЕЗ	
(д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко)	37
Етіологія	37
Умови виникнення хвороби	41
Патогенез	41
Причинно-наслідковий зв'язок	43
Загальне та місцеве	44
Структура та функція	44
Неспецифічне й специфічне	44
Адаптація та компенсація	46
Реактивність та її роль у патології (д-р мед. наук, проф. Л.Я. Данилова)	47
Види резистентності. Взаємозв'язок з реактивністю	49
Глава III. ПАТОГЕННА ДІЯ НА ОРГАНІЗМ ФАКТОРІВ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА (канд. мед. наук, доц. Н.К. Симеонова)	50
Механічна травма	50
Термічна травма	50
Баротравма	54
Променева травма	56
Етіологія	56
Патогенез	57
Гостра променева хвороба	63

Хронічна променева хвороба	64
Електрична травма	65
Патогенна дія факторів космічного польоту.....	66
Патогенна дія хімічних факторів (канд. мед. наук, доц. Г.Г. Репецька).....	67
Глава IV. РОЛЬ СПАДКОВОСТІ, КОНСТИТУЦІЇ ТА ВІКОВИХ ЗМІН	
У ПАТОЛОГІЇ (канд. мед. наук, доц. Н.К. Симеонова).....	75
Генетично детерміновані хвороби.....	75
Класифікація.....	75
Етіологія	76
Патогенез	77
Молекулярно-генетичні (спадкові) хвороби	79
Спадкова схильність до хвороб	86
Генетичне обстеження хворого	86
Роль конституції у патології	91
Діатез	94
Патологічна фізіологія внутрішньоутробного розвитку (д-р мед. наук, проф.	
Л.О. Попова).....	96
Старіння (д-р мед. наук, проф. Г.М. Бутенко)	99
Зміни в організмі при старінні	102
Старіння та хвороби.....	107
Причини і механізми старіння.....	109
Шляхи впливу на старіння	111

Частина друга
ЗАГАЛЬНА ПАТОФІЗІОЛОГІЯ КЛІТИН.
ТИПОВІ ПОРУШЕННЯ ОБМІНУ РЕЧОВИН

Глава V. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ КЛІТИНИ (д-р мед. наук, проф.	
Г.М. Бутенко)	113
Порушення функцій клітин	113
Порушення процесів обміну та взаємодія з навколошнім середовищем.....	114
Порушення енергетичного забезпечення клітини	115
Порушення збереження та передачі генетичної інформації	116
Порушення процесів синтезу	118
Порушення процесів розпаду.....	119
Пошкодження клітини та її загибель	120
Глава VI. ПОРУШЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ОБМІНУ	
(д-р мед. наук, проф. Л.Я. Данилова)	123
Глава VII. ПОРУШЕННЯ ВУГЛЕВОДНОГО ОБМІНУ	
(д-р мед. наук, проф. Л.Я. Данилова, д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь).....	126
Вуглеводний обмін і його регуляція	126
Патологія вуглеводного обміну	128
Глава VIII. ПОРУШЕННЯ ЖИРОВОГО ОБМІНУ	
(д-р мед. наук, проф. Л.Я. Данилова, д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь).....	133
Порушення всмоктування та виділення жирів	133
Порушення транспорту та депонування жирів	134
Жирова інфільтрація і жирова дистрофія	135

Порушення проміжного жирового обміну	136
Порушення обміну жирів у жировій тканині	136
Ожиріння	138
Схуднення	143
Ліпідоз	143
Глава IX. ПОРУШЕННЯ БІЛКОВОГО ОБМІNU	
(д-р мед. наук, проф. Л.О. Попова, д-р мед. наук, проф. В.Є. Досенко)	145
Порушення обміну амінокислот	145
Спадкові порушення обміну деяких амінокислот	146
Порушення кінцевих етапів білкового обміну	148
Порушення білкового складу крові	149
Порушення метаболізму нуклеїнових основ	150
Глава X. ПОРУШЕННЯ КИСЛОТНО-ОСНОВНОГО СТАНУ	
(д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	152
Етіологія, патогенез та форми порушення кислотно-основного стану	154
Механізми впливу порушень кислотно-основного стану на організм	157
Механізми компенсації порушень кислотно-основного стану	158
Глава XI. ПОРУШЕННЯ ВОДНО-ЕЛЕКТРОЛІТНОГО ОБМІNU	
(д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь, д-р мед. наук, проф. О.І. Сукманський)	162
Види, причини та наслідки порушень водно-електролітного обміну	166
Обмін електролітів і його порушення	172
Остеопороз	180
Глава XII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ОБМІNU МІКРОЕЛЕМЕНТІВ	
(д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	181
Обмін заліза та його порушення	182
Обмін міді та його порушення	186
Обмін цинку та його порушення	189
Обмін марганцю та його порушення	192
Обмін хрому та його порушення	193
Обмін ванадію та його порушення	194
Обмін молібдену та його порушення	195
Обмін селену та його порушення	196
Обмін йоду та його порушення	200
Обмін фтору та його порушення	202
Глава XIII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ОБМІNU ВІТАМІНІВ	
(д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	204
Класифікація та загальна характеристика вітамінів в організмі людини	204
Джерела надходження вітамінів і їх метаболізм в організмі	208
Основні причини розвитку вітамінної недостатності	210
Недостатність антиневротичного вітаміну В ₁	212
Недостатність рибофлавіну	213
Недостатність антипелагричного вітаміну РР	214
Недостатність антидерматичного вітаміну В ₆	214
Недостатність фолієвої кислоти	215
Недостатність антианемічного вітаміну В ₁₂	216
Недостатність антицинготного вітаміну С	218

Недостатність біотину	218
Недостатність рутину	219
Недостатність антисерофальмічного вітаміну А	219
Недостатність антирахітичного вітаміну D	220
Недостатність вітаміну Е	222
Недостатність вітаміну F	223
Недостатність антигеморагічного вітаміну К	224
Гіпервітаміози	224

Частина третя
ТИПОВІ ПАТОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ

Глава XIV. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ПЕРИФЕРИЧНОГО КРОВООБІGU

(д-р мед. наук, проф. Ю.В. Биць, д-р мед. наук, проф. А.В. Кубишкін)	226
Артеріальна гіперемія.....	229
Венозна гіперемія.....	235
Ішемія	236
Стаз	241
Тромбоз	242
Емболія.....	245

Глава XV. ПОРУШЕННЯ МІКРОЦИРКУЛЯЦІЇ

(д-р мед. наук, проф. Ю.В. Биць, д-р мед. наук, проф. А.В. Кубишкін)	250
Внутрішньосудинні механізми порушення мікроциркуляції.....	251
Позасудинні механізми порушення мікроциркуляції	255

Глава XVI. ЗАПАЛЕННЯ

(д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко, д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	258
Експериментальні моделі запалення	259
Етіологія	260
Патогенез.....	260
Альтерація	263
Клітини та медіатори запалення.....	265
Судинні реакції при запаленні.....	275
Ексудація	276
Еміграція лейкоцитів	277
Фагоцитоз	282
Проліферація та репарація	285
Класифікація.....	290
Формування загальної теорії розвитку запалення.....	291
Значення запалення для організму	292

Глава XVII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ІМУНІТЕТУ

(д-р мед. наук, проф. В.О. Горбань, д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	293
Основні функції та структура імунної системи	293
Експериментальні моделі гіпофункції імунної системи	299
Імунодефіцитні захворювання	299
Імунодепресивні захворювання.....	304
Порушення діяльності систем, функціонально пов'язаних з імунною системою.....	306
Патогенна дія інфекційних чинників (д-р мед. наук, проф. В.Є. Досенко)	309

Глава XVIII. АЛЕРГІЯ (д-р мед. наук, проф. В.О. Горбань)	318
Етіологія	318
Патогенез.....	320
Імунологічна стадія алергічних реакцій і їх класифікація.....	320
Патохімічна стадія алергічних реакцій.....	325
Патофізіологічна стадія алергічних реакцій	328
Механізми формування алергічних реакцій	328
Автоалергічні захворювання	330
Несправжня алергія (параалергія, гетероалергія)	332
Запобігання алергії. Десенсибілізація.....	334
Глава XIX. ГАРЯЧКА (д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко)	335
Етіологія	335
Патогенез. Роль центрів терморегуляції у розвитку гарячки	336
Стадії гарячки	340
Типи температурних кривих.....	342
Гіпертермія та її відмінність від гарячки.....	344
Зміни в органах і системах при гарячці	345
Значення гарячки	347
Глава XX. ПУХЛИНИ (д-р мед. наук, проф. В.О. Горбань)	349
Експериментальні моделі пухлин	349
Особливості пухлиної тканини	351
Етіологія	356
Патогенез.....	360
Вплив пухлини на організм	368
Роль організму в пухлинному процесі.....	369
Принципи лікування пухлин.....	370
Глава XXI. ГОЛОДУВАННЯ (д-р мед. наук, проф. Л.Я. Данилова)	372
Повне голодування.....	372
Неповне голодування	378
Часткове голодування	379
Глава XXII. ГІПОКСІЯ (канд. мед. наук, доц. Н.К. Симеонова)	381
Етіологія	381
Патогенез.....	382
Компенсаторно-пристосувальні реакції	382
Екстрені компенсаторно-пристосувальні реакції	383
Відстрочені компенсаторно-пристосувальні реакції	384
Адаптація.....	386
Патологічні зміни при гіпоксії.....	387
Принципи лікування та профілактики гіпоксії	389

Частина четверта
ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ОРГАНІВ І СИСТЕМ

Глава XXIII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ СИСТЕМИ КРОВІ (канд. мед. наук, доц. І.І. Потоцька)	391
Загальна характеристика патологічних змін у системі крові.....	391
Порушення загального об'єму крові.....	392

ПАТОФІЗІОЛОГІЯ

Крововтрата	393
Патологічні зміни еритроцитів.....	395
Еритроцитоз.....	397
Анемія.....	398
Постгеморагічна анемія	399
Патологічні зміни лейкоцитів	410
Порушення лейкопоезу	410
Кількісні зміни лейкоцитів у крові.....	412
Якісні зміни лейкоцитів у крові	416
Гемобластоз. Лейкоз	420
Порушення гемостазу.....	425
Геморагічні синдроми	426
Тромботичні синдроми	431
Глава XXIV. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ РОЗЛАДІВ СИСТЕМНОГО КРОВООБІГУ, ЗУМОВЛЕНІХ ПОРУШЕННЯМ ФУНКЦІЇ СЕРЦЯ	
(д-р мед. наук, проф. Г.М. Бутенко)	434
Серцева недостатність.....	435
Серцева недостатність, зумовлена перевантаженням. Механізми компенсації ..	436
Серцева недостатність при пошкодженні міокарда	445
Порушення серцевого ритму.....	452
Недостатність кровообігу при порушенні припливу крові до серця	458
Глава XXV. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ РОЗЛАДІВ КРОВООБІГУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ФУНКЦІЇ СУДИН	
(д-р мед. наук, проф. Ю.В. Биць, д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь).....	460
Патологічні зміни в судинах компенсаційного типу. Атеросклероз.....	462
Експериментальні моделі атеросклерозу.....	463
Етіологія	464
Патогенез	470
Патологічна фізіологія судин резистивного типу.....	474
Артеріальна гіпертензія.....	474
Експериментальні моделі артеріальної гіпертензії	475
Легенева гіпертензія	485
Артеріальна гіпотензія	486
Глава XXVI. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СТАНІВ	
(канд. мед. наук, доц. Л.П. Заярна)	488
Шок	488
Етіологія	488
Патогенез	489
Особливості розвитку різних видів шоку	501
Колапс	508
Глава XXVII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ЗОВНІШНЬОГО ДИХАННЯ	
(д-р мед. наук, проф. В.А. Міхньов)	513
Порушення альвеолярної вентиляції	513
Дисрегуляторна вентиляційна дихальна недостатність.....	514
Обструктивна вентиляційна дихальна недостатність	519
Рестриктивна вентиляційна дихальна недостатність	522

Зміна показників зовнішнього дихання при обструктивних і рестриктивних процесах	524
Порушення дифузії газів у легенях.....	526
Зменшення загального кровотоку в легенях.....	527
Порушення загального й регіонарного вентиляційно-перфузійного співвідношення у легенях.....	528
Вплив дихальної недостатності на організм	529
Порушення нереспіраторних функцій легень.....	533
Глава XXVIII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ТРАВЛЕННЯ	
(д-р мед. наук, проф. О.І. Сукманський, д-р мед. наук, проф. В.О. Костенко)	535
Порушення апетиту.....	535
Порушення травлення в ротовій порожнині	537
Порушення жування	537
Карієс зубів	537
Патологія пародонта	539
Порушення слизовиділення.....	541
Порушення ковтання та моторики стравоходу.....	543
Порушення травлення у шлунку.....	544
Порушення секреції шлунка	544
Порушення моторики шлунка	546
Пептична виразка.....	550
Порушення кишкового травлення	555
Порушення порожнинного травлення, пов'язане з розладами виділення жовчі та панкреатичного соку.....	555
Панкреатит.....	556
Порушення пристінкового травлення	558
Порушення всмоктування в кишках. Синдром мальабсорбції	560
Розлади моторики кишок	561
Непрохідність кишок	562
Дисбіоз кишок. Кишкова автоінтоксикація	563
Порушення синтезу гормонів системи травлення.....	564
Розділ XXIX. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ПЕЧІНКИ	
(канд. мед. наук, доц. І.І. Потоцька)	568
Загальна характеристика патологічних процесів у печінці.....	568
Печінкова недостатність	569
Порушення метаболічної функції печінки	572
Порушення жовчоутворювальної та жовчовидільної функцій печінки	578
Порушення гемодинамічної функції печінки.....	586
Порушення кровотворної функції печінки.....	587
Глава XXX. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ НИРОК	
(д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь, д-р мед. наук, проф. А.І. Гоженко)	588
Порушення основних функцій нирок і ниркових процесів	588
Порушення процесу клубочкової фільтрації	589
Порушення каналцевих процесів.....	591
Патогенез ниркових синдромів	595
Нефротичний синдром	597
Гостра ниркова недостатність	598

Хронічна ниркова недостатність.....	600
Тубулointерстиціальний синдром	602
Етіологія та патогенез основних захворювань нирок	602
Гломерулонефрит	602
Піелонефрит	605
Глава XXXI. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ	
(д-р мед. наук, проф. О.Г. Резніков)	607
Гормони та їх роль в організмі.....	607
Етіологія та патогенез ендокринних порушень	609
Порушення функції гіпоталамо-гіпофізарної системи	619
Порушення функцій гіпофіза.....	619
Нейроендокринні захворювання.....	622
Порушення функцій інших ендокринних органів	623
Порушення функцій щитоподібної залози	623
Порушення функцій прищітоподібних залоз	627
Порушення функцій надниркових залоз	629
Порушення функцій статевих залоз	632
Порушення ендокринної функції загруднинної залози.....	634
Порушення функцій шишкоподібного тіла (епіфіза)	634
Стрес і загальний адаптаційний синдром	634
Цукровий діабет (д-р мед. наук, проф. М.В. Кришталь)	637
Цукровий діабет 1-го типу	637
Цукровий діабет 2-го типу	644
Глава XXXII. ПАТОЛОГІЧНА ФІЗІОЛОГІЯ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ	
(д-р мед. наук, проф. В.А. Міхньов)	648
Етіологія і патогенез порушень функції нервової системи	648
Порушення функцій нервової системи	651
Порушення функцій нервових клітин і провідників	651
Порушення функцій синапсів.....	653
Порушення чутливості.....	656
Біль	657
Порушення рухової функції нервової системи.....	663
Нервова трофіка та дистрофічний процес (д-р мед. наук, проф. М.Н. Зайко).....	670
Порушення функцій автономної нервової системи	
(д-р мед. наук, проф. В.А. Міхньов)	674
Експериментальні моделі емоційних реакцій та їх порушень.....	676
Патологічна фізіологія коми (канд. мед. наук, доц. Л.П. Заярна).....	679
Список використаної літератури	687
Предметний покажчик	719